

آثار ساسانی عشق آباد چالطرخان

خسرو پوربخشنده

گروه اجتماعی: تاریخ کهن ری و سیر پیشرفت تمدن در این خطه نیاز به بحثی گسترده دارد که در این مختصر، مجال آن نیست منظور از نوشتن این مقاله کوتاه مکان‌یابی یکی از آثار با ارزش باستانی ری است که تاکنون با وجود کاملاً مشخص بودن محل آن در معرفی مکان آثار اشتباهی وجود داشته است که این خطا در تحقیقات بعدی که با استناد به گزارش حفار صورت گرفته اثر گذاشته است. ری از دوران پیش از تاریخ و در تمامی دوران تاریخی و اسلامی تا به امروز در صحنه تاریخ و فرهنگ ایران حضور داشته است و حفاری‌های باستان‌شناسی از تمامی این دوران‌ها مدارک مستدلی را ارائه داده است، در این مقاله صرفنظر از دوران پیش از تاریخ و اوایل دوران تاریخی صرفاً از دوره ساسانی به طور مختصر بحث خواهد شد

اردشیر اول بنیانگذار سلسله ساسانی در سال (223 میلادی) با شکست دادن اردوان پنجم حکومت ساسانی را براساس وحدت مذهبی و ستایش اهورامزدا پایه‌گذاری کرد، در این دوره آشکده‌های مهمی در نقاط مختلف ایران با تفکر خاصی ساخته شدند که هر کدام به طبقه‌ای خاص اختصاص داشته‌اند. از این دوره آثار قابل توجهی در ری بر جای مانده است که زینت‌بخش موزه‌های داخل و خارج از کشور می‌باشند از جمله این آثار گچ‌بری‌های بسیار زیبایی است که از محوطه باستانی عشق‌آباد به دست آمده و آن را به اشتباه از آثار چالطرخان یا (چالطرخان عشق‌آباد) معرفی کرده‌اند، این انتساب غلط که هیچ ارتباطی از نقطه نظر معرفی مکان کشف با مکان واقعی آنها ندارد در جایگاه معرفی آنها در موزه ملی ایران به تبع گزارش حفار تکرار شده است. لذا ضمن ارائه توضیح کوتاهی از آثار برجای مانده در محوطه باستانی عشق‌آباد به منظور سهولت در دستیابی به این محوطه باستانی و با ارزش فرهنگی و تاریخی ضمن توضیح موقعیت روستاهای مورد نظر مکان دقیق آن را مشخص می‌نماید

:(روستای چالطرخان) چال تلخان

ده جزو دهستان قلعه نو بخش کهریزک شهرستان ری می‌باشد که در درجه و 28 دقیقه طول و 35 درجه و 30 دقیقه عرض جغرافیایی و در 51 ارتفاع 983 متر از سطح دریا واقع شده و در حدود چهار کیلومتری جنوب غرب قلعه نو خالصه قرار گرفته است، در محدوده روستا دو تپه از اواخر دوره تاریخی و اواسط دوره اسلامی به نام‌های تپه شغالی و تپه موشی وجود داشته‌اند که مناسبانه تپه شغالی را تسطیح کرده‌اند

:روستای عشق‌آباد

ده جزو دهستان قلعه نو، بخش کهریزک شهرستان ری می‌باشد که در درجه و 30 دقیقه طول و 35 درجه و 27 دقیقه عرض جغرافیایی و در 51 ارتفاع 935 متری از سطح دریا واقع شده است. عشق‌آباد در حدود یازده کیلومتری جنوب قلعه‌نو و حدود چهارده کیلومتری جنوب شرق ری قرار دارد، نام عشق‌آباد با توجه به وجود آثار قلعه عشق‌آباد که از اواسط دوره تاریخی تا اوایل دوره اسلامی قدمت دارد احتمالاً اشک‌آباد بوده که تبدیل به عشق‌آباد شده است که این نام نیز می‌تواند ریشه در دوره تاریخی داشته باشد

با توجه به موقعیت مکانی دو روستای چال‌طرخان (چال تلخان) و عشق‌آباد که در حدود 4/5 کیلومتر با هم فاصله دارند و در میان این دو روستا و نزدیک‌تر به روستای عشق‌آباد، روستای نظرآباد قرار گرفته است حفار می‌توانسته به منظور سهولت در مکان‌یابی از نام نظرآباد و عشق‌آباد و یا روستای حمیدآباد در حدود 1/5 کیلومتری شرق عشق‌آباد که در نزدیک‌ترین فاصله نسبت به دو روستای دیگر (نظرآباد و چال‌طرخان) به عشق‌آباد قرار دارد استفاده نماید که در این صورت یافتن محل آثار با اشکال کمتری مواجه می‌شده است

محققان و علاقه‌مندان به مطالعه آثار دوره ساسانی که فقط در کتاب‌ها با نام چال‌طرخان آشنا شده و گنج‌بری‌های معرفی شده به نام چال‌طرخان را در موزه ملی ایران مشاهده کرده‌اند در یافتن محل کشف آثار همیشه دچار مشکل بوده‌اند، لذا در این مقاله وضعیت فعلی آثار عشق‌آباد توضیح داده می‌شود

قلعه (تپه) عشق‌آباد

تپه یا قلعه عشق‌آباد به وسعت حدود 80×80 متر و به ارتفاع حدود 12 متر از سطح دشت می‌باشد که به صورت قلعه‌ای با چهار برج با خشت‌های 40×40×10 و 20×20×10 سانتی‌متر روی مصطبه‌ای خشتی قرار گرفته است. پنهان باروها در پایین به سه متر می‌رسد که در قسمت‌هایی از خشت‌های 50×50×15 سانتی‌متری نیز استفاده شده است، محوطه داخلی قلعه در بالا به کلی درهم ریخته و برج‌ها و باروها نیز در بیشتر قسمت‌ها تخریب شده‌اند. قلعه عشق‌آباد در دوره اسلامی نیز مورد استفاده قرار گرفته است که آثار این دوره را به صورت خشت‌های 21×21×7 سانتی‌متر در بخش شرقی قلعه می‌توان مشاهده کرد

در سطح قلعه (تپه) عشق‌آباد، به تعداد انگشت شمار سفال‌های بدون لعاب ساده آجری و نخودی و سفال‌های لعابدار به رنگ‌های سبز و آبی اوایل دوره اسلامی پراکنده می‌باشند

قلعه عشق آباد را می‌توان با آثار مشابه دیگر در محدوده شهر ری نظیر قلعه طالب آباد و قلعه کامین (قلعه سرخ) حکیم آباد که از نظر مصالح و سبک معماری نزدیک به هم می‌باشند در ارتباط دانست. در حدود یکصدمتری شمال قلعه عشق آباد آثار معماری به صورت حصاری از خشت‌های $40 \times 40 \times 10$ سانتی‌متری بر جای مانده که تالاری ستون دار به وسعت در حدود 30×20 متر را محصور کرده است، در طول تالار آثار سه ستون آجری در یک ردیف که با آجرهای $30 \times 30 \times 7$ سانتی‌متری و ملات ساروج با پی از سنگ لاشه به فاصله 10 متر از هم ساخته شده‌اند بر جای مانده است، قطر دایره ستون‌ها 210 سانتی‌متر بوده و آجرها به صورت نره‌چین روی دو رگ آجر خفته‌چین در پیرامون دایره کار شده‌اند سطح دایره نیز با آجر فرش شده است. عکس‌های هوایی بر جای مانده از عملیات پاکسازی و پلان حفاری، ستون‌ها را در دو ردیف سه تایی نشان می‌دهند که در مجموع، این تالار دارای شش ستون کامل بوده که احتمالاً مجدداً در زیر خاک مدفون شده‌اند. در گزارش حفاری به وجود گچ بری‌هایی روی دیوارهای دور تالار اشاره شده است که امروزه هیچ اثری از آنها بر جای نمانده است

در بخش شمال غربی تالار آثار با ارزشی از خشت به صورت مجموعه اتاق‌هایی بر جای مانده که از خاک انباشته شده است، اما با توجه به نقشه‌های کاوش این بخش نیز دارای تالاری سراسری در جهت شرقی، غربی بوده است

مناسفانه در اثر مرور زمان و عدم توجه به این آثار محوطه باستانی عشق آباد را مجدداً خاک زمان پوشانده است ولی این بار آنچه که سال‌ها در دل خاک امین با نیمه جانی از گذشته به سلامت مانده بود با سر بر آوردن از دل خاک به کمک باستان شناسان همچون بسیاری از محوطه‌های دیگر باستانی به نابودی کشانده شده است

در بین اهالی عشق آباد و روستاییان اطراف، این باور وجود دارد که محوطه عشق آباد یک معبد زرتشتی بسیار مقدس بوده است که این باور نمی‌تواند از حقیقت به دور باشد. در این مقاله لازم می‌داند قسمتی از متن گزارش بررسی محوطه‌های باستانی شهر ری در خصوص محوطه باستانی عشق آباد را تکرار نماید

محوطه باستانی عشق آباد

بسیاری از محققان و علاقه‌مندان به آثار باستانی اگر قصد تحقیق در مورد آثار به دست آمده از محلی معروف به چال‌تلخان را داشته باشند شاید با تحقیقات محلی نتوانند به راحتی به محل آثار موردنظر خود دسترسی پیدا کنند. علت این امر از اشتباه بزرگی ناشی می‌شود که در معرفی محل آثار از زمان حفاری اشمیت تاکنون توسط حفار و دیگر محققانی که بدون کنجکاوای آثار عظیم روستای عشق‌آباد را به تبعیت از گزارش حفار به نام چال‌طرخان معرفی کرده‌اند، می‌باشد. محلی که اشمیت در تابستان سال 1315 شمسی (1936) به نام چال‌طرخان که نام محلی و اصیل آن به نام چال‌تلخان است معرفی می‌کند و آثار دوره ساسانی به دست آمده را به نام آن روستا می‌شناساند. در حدود پنج کیلومتری شمال محل اصلی آثار یعنی روستای عشق‌آباد قرار دارد که هیچ ارتباطی میان این دو منطقه وجود ندارد. در محدوده چال‌تلخان فقط دو تپه به نام‌های تپه شغالی و تپه موشی وجود داشته‌اند که تپه شغالی را در چند سال اخیر تسطیح کرده‌اند و اساساً اهالی چال‌تلخان از وجود آثار منسوب به روستای خود به غیر از دو تپه فوق‌الذکر در محدوده چال‌تلخان بی‌اطلاع می‌باشند. در حد فاصل میان روستای چال‌تلخان و عشق‌آباد یا (اشک‌آباد) روستای نظرآباد قرار گرفته است که حفار می‌توانسته با استفاده از نام این روستا محل آثار را نزدیک به آن معرفی نماید. تپه یا قلعه عشق‌آباد در محدوده روستای عشق‌آباد قرار گرفته و از گذشته دور نیز هیچ‌گاه این محل جزو چال‌تلخان محسوب نمی‌شده است و حتی اهالی چال‌تلخان نیز با این آثار بنام روستای خود بیگانه بوده و می‌باشند. کهنسالان عشق‌آباد از این آثار به عنوان آتشکده و معبد نام می‌برند و نسل حاضر نیز این محل را با همین عنوان می‌شناسند و هیچ ارتباطی میان عشق‌آباد و چال‌تلخان قائل نیستند. در نقشه‌ها و تصاویر مورد استفاده در کتاب چال‌تلخان تالار ستون‌داری با شش ستون آجری در دو ردیف سه تایی نشان داده شده است که با دیوارهایی خشتی محصور شده است. ستون‌ها و دیوارها با پوششی از گچ با نقوش قالب زده تزیین شده بودند، از آن آثار امروزه فقط دو ستون که در حال تخریب می‌باشند بر جای مانده‌اند و دیوارهای خشتی نیز نسبت به زمان حفاری صدمه بسیار دیده‌اند.

همان طوری که اشاره شد، معرفی محل این اثر با ارزش از ابتدا اشتباه بوده و محققان بعدی نیز بدون توجه به این اشتباه و به تبعیت از گزارش حفار (اشمیت) در معرفی این محل این اشتباه را تکرار کرده‌اند به گونه‌ای که آثار به دست آمده از عشق‌آباد، حتی در فرهنگ‌ها نیز به نام چال‌تلخان یا چال‌طرخان معرفی شده‌اند.

محوطه باستانی عشق‌آباد در تاریخ (1315/3/30) مطابق با هشتم ژوئن 1936 به شماره (255) در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است. در پرونده ثبتی مشخصات بنا را چنین نوشته‌اند

مشخصات بنا: سطح زمینی به شعاع سیصد متر که مرکز آن وسط تپه بزرگی معروف به چال‌تلخان باشد

با توجه به اینکه حتی در معرفی نام تپه نیز اشتباه شده است، لذا به منظور پیشگیری از اشتباه آیندگان موارد زیر پیشنهاد می‌گردد

اول جهت رفع این خطا ضروري است که پرونده مطالعاتي محوطه باستاني عشق‌آباد تهیه و نسبت به تعیین عرصه و پیشنهاد حریم تپه عشق‌آباد تحت عنوان محوطه باستاني عشق‌آباد اقدام گردد و نام ثبتي اثر از چال‌تلخان به عشق‌آباد اصلاح گردد

دوم پس از انجام پیشنهاد فوق به مدیریت موزه ملي ايران پیشنهاد شود تا نسبت به اصلاح زیرنویس آثار مکشوفه منسوب به چال‌تلخان به نام واقعي آن (عشق‌آباد) اقدام نمایند

در محدوده شهرستان ري آثار بسیار با ارزشي از دیدگاه تاريخي و فرهنگي و به خصوص گردشگري وجود دارد که بسیار ناشناس مانده و در حال تخریب مي‌باشند. اما محوطه باستاني عشق‌آباد از جمله آثاري است که روي آن مطالعه شد، اما به حال خود رها شده است. با تاممي تخریب‌ها و آسیب‌هاي وارده بر محوطه عشق‌آباد مي‌توان با توجه به آثار باقي مانده از دیوارها با کمترین هزینه ممکن ضمن پاکسازي محوطه نسبت به مرمت و احيا بسياري از بخش‌هاي آن اقدام نموده و این محوطه با ارزش باستاني را در معرض دید و مطالعه قرار داد

محوطه باستاني عشق‌آباد در صورت مرمت و محصور شدن به علت همجواري با مجموعه باستاني تپه ميل مي‌تواند از دیدگاه گردشگري بسیار مورد توجه قرار گیرد

<http://www.chn.ir/Article/?id=304&section=2>